

Doç.Dr. Gülsüm KİLLİ YILMAZ

TL1011 Hakas Türkçesi I Ders Notu: 3. Ders “Hakas Türkçesinin Ses Bilgisi ve Ünlü Sistemi”, Ankara Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Ankara, 2017.

Fonetik / Фонетика

Fonetik (фонетика), dilbilimin dilin ses yönünü, dilin morfemlerini, kelimelerini, cümlelerini oluşturan ses birimlerini inceleyen dalıdır. Fonetik, konuşmada seslerin oluşum şekillerini inceler, onları işlevsel ve akustik-telaffuz bakımlarından sınıflandırır. Sesbilgisinin konusu olan ses (тапсағ) akciğerlerden gelen havanın etkisiyle konuşma organlarında (чоохтаныс аппарады/ чоохтаныс органы) oluşan titreşimdir.

Çeşitli fonetik süreçlerin incelenmesi, konumsal ve tarihi olarak seslerin değişmeleri, vurgu, ezgi, orfoepiya da fonetiğin konularına girer. Fonetik bir dalı olan fonoloji (фонология) dilin seslerini işlevsel açıdan inceler. Dil yapısında belli bir işlev ya da görev yapan ses sesbirim ya da fonem'dir (фонема).

Hakas Türkçesinin fonemleri.

Dilin sesleri çıkış biçimleri bakımından ikiye ayrılır:

1. Ünlüler (гласнай тапсағлар),
2. Ünsüzler (согласнай тапсағлар).

Ünlüler (Гласнай тапсағлар)

Ünlüler, akciğerden gelen havanın ses yolunda hiçbir engelle karşılaşmadan akıp dil üstünden geçmesi ve ses tellerinin titreşimi ile elde edilir. Ünlülerin çıkarılmasında en önemli görevi üstlenen organlar dil, çene ve dudaklardır. Bu yüzden ünlülerin sınıflandırılmasında da çene açısı (dar, orta, geniş), dilin devinimi (ön, orta, arka) ve dudakların biçimi (yuvarlak, düz) ölçüt olarak alınır. Nicelik yani seslerin kapladığı süre bakımından iki grup ünlü vardır: Uzun ve kısa ya da normal uzunlukta ünlüler. Uzun ünlüler, karşılaştırıldıkları diğer öğelere oranla sürede daha çok yer kaplayan ünlülerdir. Kısa ünlüler ise, karşılaştırıldıkları diğer öğelere oranla sürede daha az yer kaplayan ünlülerdir.

Hakas Türkçesinde uzun karşılıkları bulunan 8 ünlü fonem ve bir de “kısa i” diye adlandırılan, ancak çıkış şekli bakımından normal /i/ ünlüsünden pek fazla ayrılmayan ve geleneksel ünlü tasniflerinde uygun ölçütlerim bulunmaması sebebiyle /i/ ünlüsü ile aynı konumda bulunan /i/ ünlüsü bulunmaktadır.

Hakas dilbilimcisi Prof.Dr. V.G.Karpov, /i/ ünlüsünün /i/’den “gerilim” bakımından ayrıldığını belirtmiştir. /i/ ünlüsü, /i/’den farklı olarak konuşma organlarının daha fazla gerilmesi ile ortaya çıkmakta, sonuç olarak ortaya /ı/ ile /i/ arası bir ses duyulmaktadır (Karpov 2001: 15-16).

Nitelikleri bakımından geleneksel ölçütlere göre Hakas Türkçesinin ünlüleri şöyledir:

Çene açısının durumuna göre:

Geniş (аллығ): /a/, /e/, /o/, /ö/

Dar (тар): /i/, /i/, /ɪ/, /u/, /ü/

Dilin devinimine göre:

Arka dil ünlüleri (тіл соондағы гласнайлар): /a/, /o/, /u/

Orta dil ünlüleri (тіл ортызындағы гласнайлар): /ɪ/

Ön dil (тіл алнындағы гласнайлар): /i/, /i/, /ö/, /ü/

Dudakların biçimine göre:

Düz ünlüler (ирінніг нимес гласнайлар): /ɪ/, /i/, /i/, /a/, /e/

Yuvarlak ünlüler (ирінніг гласнайлар): /o/, /ö/, /u/, /ü/

Hakas Türkçesinin ünlüleri şöyle bir tabloda gösterilebilir:

Dil devinimi		Arka	Orta	Ön
Çene Açısı	Dudakların biçimi			
Dar	Düz		ɪ	i, i
	Yuvarlak	u		ü
Geniş	Düz	a		ε
	Yuvarlak	o		ö

KAYNAKLAR

Vardar B. (1998) *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: ABC Yayınevi.

Karpov V. G. (2001) *Sopostavitel'naya fonetika xakasskogo i russkogo yazıkov*, Abakan: İzd-vo XGU im. N.F. Katanova.

İsxakov F.G. (1956) *Xakasskiy yazık. Kratkiy oçerk po fonetike*, Abakan.